

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ТА ОСНОВИ БЕЗПЕКИ У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

*Матеріали
Міжнародної
науково-практичної конференції*

*(6 лютого 2025 року, Київський
інститут Національної гвардії України)*

м. Київ
2025

Стременовський С. М.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри права
ПЗВО «Міжнародний класичний університет
імені Пилипа Орлика»
(м. Миколаїв, Україна)

Лисиця І. М.,
здобувачка вищої освіти (другого) магістерського рівня
ПЗВО «Міжнародний класичний університет
імені Пилипа Орлика»
(м. Миколаїв, Україна)

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Міжнародне право встановлює наявність стандартів, яких зобов'язані дотримуватися держави - сторони збройного конфлікту та їх військовий персонал. Цією частиною міжнародного права є право війни. В умовах масових порушень прав і свобод людини важко прийняти норми міжнародного гуманітарного права. Проте іншої альтернативи міжнародному гуманітарному праву немає.

Право збройних конфліктів - це підгалузь міжнародного гуманітарного права, яка регулює суспільні відносини між суб'єктами міжнародного права щодо дотримання правил ведення війни та захисту жертв війни (окремих категорій осіб) під час збройного конфлікту з метою забезпечити гуманність і обмежити насильство. Право збройних конфліктів також називають правом війни і, в більш широкому сенсі, міжнародним гуманітарним правом. Держави зобов'язані дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права та примушувати підлеглих їм осіб дотримуватись цих норм [1, с. 9].

Міжнародне гуманітарне право спрямоване на забезпечення та захист прав людини як найвищої цінності. Проте забезпечення та захист прав людини в мирний час і під час збройних конфліктів є різними. У мирний час метою захисту прав людини є відновлення порушених прав особи. Під час збройних конфліктів правові норми, які захищають права людини, мають інший, більш превентивний та обмежувальний характер, ніж у мирний час. Адже права людини є невідчужуваними, непорушними навіть в умовах збройного конфлікту.

У мирний час і під час збройних конфліктів необхідно поважати такі види прав: право на життя; заборона тортур, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; заборона рабства та примусової праці; право на свободу думки, совісті та релігії; заборона дискримінації; право на справедливий суд; заборона несанкціонованого арешту. Проте в умовах збройного конфлікту держави можуть вживати заходів щодо обмеження окремих видів прав людини.

Основними принципами міжнародного гуманітарного права є: гуманізація збройних конфліктів; обмеження воюючих сторін у методах і засобах ведення війни; міжнародно-правовий захист жертв війни; охорона цивільних об'єктів і культурних цінностей; захист інтересів нейтральних держав; дотримання прав людини військовими частинами під час забезпечення громадського порядку; заборона заподіяння противнику шкоди, несумісної із законною метою війни — знищенням або ослабленням його військової могутності.

Серед найважливіших міжнародних договорів — чотири Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та додаткові протоколи до них. Вони утворюють «Женевський закон», метою якого є захист жертв війни. Історично від нього відокремлюється «гаазьке право», яке здебільшого стосується обмеження засобів і методів ведення війни [2, с.13].

Водночас сучасні стандарти міжнародного гуманітарного права містяться не лише у зазначених двох видах міжнародних договорів, а й у міжнародних звичаях. Міжнародне звичаєве право складається з норм, які випливають із «загальної практики, прийнятої як право» та існують незалежно від договірного права. Звичайне міжнародне гуманітарне право має вирішальне значення в сучасних збройних конфліктах, оскільки воно заповнює прогалини, залишені договірним правом, і тим самим зміцнює захист, що надається жертвам.

Розрізняють два види збройних конфліктів: міжнародні та неміжнародні. Відбувається міжнародний збройний конфлікт між державами.

Міжнародний збройний конфлікт також включає окупацію, незалежно від того, чи зустрічається вона зі збройним опором. Збройний конфлікт неміжнародного характеру відбувається на території однієї держави, між збройними силами держави та антиурядовими силами або між збройними групами.

Збройний конфлікт на території України, відповідно до загальної статті 2 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт між Російською Федерацією та Україною: як щодо Криму (окупація, яка не зустріла зі збройним опором) та щодо інших територій України [3, с. 82].

Усі чотири Женевські конвенції про захист жертв війни та Додатковий протокол I до них застосовуються до міжнародних збройних конфліктів. До неміжнародних збройних конфліктів застосовується значно менший обсяг договірних норм — загальна ст. 3 Женевської конвенції про захист жертв війни та II. додатковий протокол до них. Стаття 3 є спільною для всіх Женевських конвенцій і містить перелік основних правил, які повинні застосовуватися під час будь-якого збройного конфлікту. Його також називають «мінімальним гуманітарним стандартом». Більшість норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права застосовуються до двох типів конфліктів [4, с. 317].

Міжнародне гуманітарне право у збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного (внутрішнього) значення від початку до подолання всіх наслідків, незалежно від оголошення чи визнання стану війни. Міжнародне гуманітарне право не забороняє ведення війни, не судить про законність чи

незаконність збройного конфлікту, може однаково застосовуватися як до жертви, так і до агресора, і не вимагає взаємності. Для застосування міжнародного гуманітарного права не важливо, хто є ініціатором конфлікту, але воно не дозволяє державам за будь-яких умов порушувати свої міжнародні зобов'язання. Однак ефективність цього «воєнного стану» ніколи не була високою.

Міжнародне гуманітарне право зобов'язані дотримуватися всі сторони та учасники збройного конфлікту: агресор, жертва агресії, збройні сили держави та різні неурядові збройні формування.

Міжнародне гуманітарне право характеризується відсутністю чіткої правової регламентації окремих способів ведення війни, наприклад ядерної зброї; заплутаність і нечіткість юридичної відповідальності суб'єктів, які порушують стандарти; декларативний характер норм міжнародного гуманітарного права. При цьому іншого інструменту, який би обмежував насильство під час збройних конфліктів і забезпечував захист окремих категорій осіб, людство не виробило. Міжнародне гуманітарне право стосується дозволених засобів і методів ведення війни (Гаазьке право), а також захисту прав людини під час збройного конфлікту (Женевське право) [2, с. 29].

Основні права людини є невід'ємною частиною існування кожної людини, незалежно від її походження чи статусу. Тому в «стандартах» цих прав на перший план висувається необхідність формулювання найбільш універсальних і складних принципів. Логічно, що такі базові норми можуть і повинні бути встановлені саме на рівні міжнародного права, забезпечуючи тим самим їх глобальне визнання та застосування. Ця концепція підкреслює не лише важливість міжнародного права у захисті прав людини, а й його роль у формуванні єдиного правового простору, де гідність і права кожної людини є найвищою цінністю, визнаною та захищеною всім світом [5, с. 388].

Досягнення теорії права вказують на необхідність комплексного захисту особи під час збройних конфліктів. Така трансформація правової парадигми підкреслила нерозривність різних аспектів гуманітарного права та їх ключову роль у реаліях сучасних військових конфліктів. Такий розвиток правового мислення призвів до усвідомлення необхідності комплексного підходу, що враховує взаємозв'язок між різними галузями гуманітарного права. Це розуміння набуло особливої актуальності в умовах складних і багатовимірних конфліктів сучасності.

Слід зазначити, що Женевські конвенції 1949 р. стали важливим етапом у розвитку міжнародного гуманітарного права після Другої світової війни. Вони вперше в історії представили детальний перелік діянь, які кваліфікуються як військові злочини. Ці конвенції складаються з чотирьох окремих документів: 1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; 2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі; 3. Конвенція про поводження з військовополоненими; 4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни.

Женевські конвенції 1949 року, безсумнівно, зробили революцію в міжнародному гуманітарному праві, детально описуючи «серйозні порушення» правил війни в кожному з чотирьох документів. Ці порушення, які сьогодні однозначно кваліфікуються як військові злочини, склали основну правову основу для їх виявлення та притягнення до відповідальності, що стало визначальним етапом у вдосконаленні механізмів захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Національна стратегія у сфері прав людини одним із стратегічних напрямків визначає, що «життя кожної людини в Україні перебуває під дієвим захистом і правовим захистом держави, існують ефективні механізми відшкодування шкоди та притягнення до юридичної відповідальності за порушення права на життя» [3, с. 83].

Проте в умовах збройної агресії Російської Федерації забезпечення права на життя людини наразі є найменш захищеним. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини, з моменту повномасштабного збройного нападу Російської Федерації на Україну в Україні зафіксовано щонайменше 10 тис. випадків загибелі цивільного населення, у тому числі понад 560 дітей [5, с. 390].

Незважаючи на те, що сьогодні міжнародним співтовариством розроблено комплекс міжнародних актів у сфері міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, жодного міжнародного документа, який би встановлював механізм взаємодії норм цих двох галузей, немає. міжнародного права в умовах збройного конфлікту.

Серйозні порушення міжнародного гуманітарного права називаються воєнними злочинами, а згідно з Женевськими конвенціями за їх вчинення передбачена кримінальна відповідальність осіб на національному та міжнародному рівнях. Це означає, що на злочинців поширюється принцип універсальної юрисдикції, відповідно до якого будь-яка держава може притягнути до кримінальної відповідальності особу, винну у вчиненні військових злочинів, незалежно від місця вчинення злочину та національності суб'єкта злочину чи його жертв. Термін давності не поширюється на військові злочини.

Механізм відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права знаходиться переважно поза галузевими рамками – йдеться про відповідальність держав загалом. Фізичні особи несуть міжнародну кримінальну відповідальність за військові злочини перед Міжнародним кримінальним судом, Міжнародним судом ООН та міжнародними кримінальними трибуналами, які часто змушені звертатися до міжнародного звичаєвого гуманітарного права [1, с. 67].

Право України та міжнародне право, безсумнівно, перебувають у постійному взаємозв'язку та взаємодії. Сьогодні найбільший вплив міжнародного права на національне право проявляється саме у сфері прав і свобод людини. В умовах збройного конфлікту забезпечення права на життя людини регулюється двома галузями міжнародного права, а саме міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом, які, як правило, є

частиною міжнародної системи прав людини. захисту. Однак право на життя залишається найменш захищеним в умовах збройного конфлікту, оскільки дотримання принципів міжнародного гуманітарного права (принципів, що обмежують вибір засобів і методів ведення бойових дій; принципів, що забезпечують захист учасників бойових дій) і особи, які не беруть участі в бойових діях і т.д.) російською федерацією повністю нехтується.

Список використаних джерел:

1. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста. [М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Дуєдинок, Н. В. Гендель]; за редакцією Т.Р. Короткого – Київ-Одеса: Українська Гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016.2017. 145 с.
2. Міжнародне гуманітарне право щодо захисту військовополонених: запитання побратимів – відповіді юристів: навчальний посібник. Електр. виховний погляд. Ю. Б. Курилюк та ін.; загалом ред. доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України В. С. Никифоренко. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2024. 86 с.
3. Казначеев Д. Права людини в умовах збройного конфлікту (війни). Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти. Матеріали VI. міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 11 березня 2022 р.). м. Дніпро, 2022. С. 81-84.
4. Пилипенко В. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру в контексті воєнних злочинів. *Бізнес, економіка і право*, 2021. № 3. С.317-323.
5. Чернецька О. В., Шилінгов В. С. Міжнародні стандарти права на життя людини: проблеми безпеки в умовах збройного конфлікту. *Ірпінський юридичний журнал: науковий журнал*. 2024. 3 (16). С. 388-393.